

Ulf Peder Olrog og Alf Prøysen – samarbeid over Kjølen

Elin Prøysen og Velle Espeland

Ulf Peder Olrog (1919-1972) var en svært produktiv viseforfatter og komponist. Men i Sverige er den største delen av hans produksjon ukjent for de fleste i dag. Da har vi en annen situasjon i Norge, for visemelodiene er kjent på grunn av Alf Prøysens (1914-1970) oversettelser. Og gjennom disse, er også navnet kjent, for Prøysen var nøye med å kreditere Olrog som opphavsmann også der han hadde tatt seg store friheter med Olrogs tekst. «Så seile vi på Mjøsa» som ble spilt inn på plate i 1966 og kom ut i bok i 1969 er en av de mest populære Prøysen-visene. Over visa i samlingen *Så seile vi på Mjøsa og andre viser* har Prøysen skrevet: «Originaltekst: Resan till Chyterae Ulf Peder Olrog» og «Melodi: Ulf Peder Olrog», men han kunne like gjerne tatt æren for teksten selv. Her har han fjernet seg svært langt fra Olrogs tekst.

«Resan till Chyterae» er skrevet i 1945 og den spenner fra gresk mytologi, kjærlighetens øy der Afrodite ble født, over fransk rokokko til to småtroll som seiler «i en liten gisten holk». Prøysen har beholdt linjen «i en sprøkkinn holk» og selve seilassen. I hans vise er det ikke en reise til kjærlighetens øy, men derimot en idyllisk seilas uten mål som ender med at de driver i land ved utløpet av Mjøsa. I forordet skriver han om visas miljøskildring: «Akkurat *der* følte jeg meg så bortkommint at jeg tok med meg visa til Mjøsa og døpte den: 'Så seile vi på Mjøsa'».

Begynnelsen

I forordet til samlingen *Så seile vi på Mjøsa og andre viser*¹ henviser Alf Prøysen til deres «25-årige venn- og kompaniskap». I så fall skulle det bety at de to var blitt kjent med hverandre i 1944, og det er lite trolig. Da var Prøysen gårdsarbeider. Først etter krigen debuterte han som novelleforfatter med samlingen *Dørstokken heme*. Og i 1948 kom gjennombruddet som plateartist og viseforfatter. De 25 årene får vi nok ta med en klype salt, men vi vet at de to kjente hverandre på begynnelsen av 1950-tallet.

Det er flere fortellinger om hvordan Prøysen og Olrog begynte å oversette hverandres viser. Håkan Norlén skriver:

I början på femtiotalet tog Ulfs musikförlag kontakt med det norska förlaget Musikkhuset i syfte att få till stånd översättningar till norska av Ulfs visor. Alf Prøysen hade redan spontant översatt några av dem. Nu fick Ulf och Alf kontakt med varann och bestämde sig för att «byta visor», som Ulf själv uttryckte saken. Detta blev början till ett långt och givande samarbete.²

Olrog selv skriver:

För några år sedan kom det ut en antologi med sånger och sällskapsvisor, som fick stor spridning i Norge. Den hette «Streng og Strupe» och trots att den helt och hållet var avsedd för norska strängar och strupar, bestod innehållet till fyrtio procent av svenska visor på originalspråket. Det är faktiskt så, att nästan hela den nutida svenska vis- och schlagerrepertoaren är känd och uppskattad i Norge, medan däremot den svenska allmänheten knappast sjunger några norska visor. [...] Det finns dock en rik och originell visdiktning i Norge, som även borde kunna slå an på svenskarna.³

To små visehefter

Samarbeidet mellom de to begynte for alvor i 1953. Da hadde hver av dem oversatt 8 tekster av den andres viser, og oversettelsene ble utgitt både i Norge og Sverige i to små hefter. Olrog ga ut *Kökspolka och 7 andra av Alf Prøysens visor i svensk bearbetning* mens Prøysen ga ut *Tingeltangel i natt: 8 viser*.

Begge uttrykker ydmykhet overfor den andres verk. Olrog skriver:

Jag hoppas dock, att man inte i dessa svenska bearbetningar söker utläsa allt för mycket om den ursprungliga litterära kvaliteten i Prøysens diktning. Från början skall det sägas ifrån, att det varit omöjligt för mig att finna motsvarigheter till t. ex. Prøysens pregnanta dialektord, sakliga lyrik eller ålderdomliga miljö och samtidigt åtminstone försöka göra visorna lika tillgängliga och slående för även den stora svenska allmänheten.

Då frågar sig «Vän av ordning», varför en svensk schlagerparodist tar sig för att bearbeta en riktig norsk författare, när han ändå är medveten om att så mycket av den ursprungliga substansen kommer att gå förlorad. I viss mån kanske tilltaget kan, om inte försvaras, så dock förklaras, när man kommer underfund med att Alf Prøysen samtidigt överflyttat och låtit ge ut åtta stycken av mina visor och schlagerparodier till hedmarksdialekt och placerat skalden Rosenblom i trakten av Hamar, där han underkastats genomgripande och välbehövlig ansiktslyftning. Det är alltså frågan om ett visbyte i den praktiska skandinavismens tecken.

Prøysen på sin side uttrycker seg slik:

Når jeg nå skal lage et forord til Ulf Peder Olrogs viser vil jeg be om unnskyldning til alle som kjenner Ulf Peder Olrogs viser fra før.

Mange vil sikkert være fristet til å si: - «Men Ulf Peder Olrog er jo akademiker. – Visene hans er først og fremst preget av studenterhumør, elegant tekst og perfekte melodier midt i all galskapen, her har Prøysen plukket ut de som passer ham og presset dem inn i en ramme som er hans og ikke Olrogs».

Ikke si det – Nå har jeg sagt det sjøl.

Og så kommer unnskyldningen...

Jeg har fått lov av Olrog.

29. oktober 1953 sang Alf Prøysen inn oversettelsene av «Rosenbloms trio», «Spring-stepp», «Næsning på Hamarmarten» og «Storken Ibrahim». ⁴

Flere av visene i dette heftet, bl.a. tittelvisa, ble senere brukt i musikalen *Tingel-tangel i natt*, som gikk på Det Norske Teatret i Oslo sesongen 1958/59. Her var melodiene laget av Olrog og Bjarne Amdahl.

I 1957 oversatte Olrog 16 viser som han arrangerte for piano og ga ut i noteheftet *Alf Prøysens bästa*. I forordet skriver han:

För fyra år sedan gjordes för första gången ett försök att lansera en norsk visdiktare och schlagerförfattare i Sverige. [...] Försöket lyckades över förväntan. «Kökspolkan» erövrade både de svenska köken och dansbanorna och sedan dess har åtskilliga av hans alster klättrat högt upp på schlagerns bestsellerlistor.

Det Olrog er for beskjeden til å nevne, er at han hadde en stor del av æren for dette, også med oversettelsene av Amdahl/Prøysen-slagerne «Tango för två» og «Sunnanvindsvalsen».

Margareta Kjellberg gjorde suksess med flere av oversettelsene. Hennes versjon av «Kökspolka» solgte 50 000 eksemplarer i løpet av en måned. Sverige åpnet seg for Alf Prøysen, og han var stadig på farten på folkparksturneer og i radio.

Likheter og ulikheter i gjendiktningene

De to visedikterne var egentlig ganske forskjellige. Prøysen skrev sine tekster i en muntlig dialektisk stil, mens Olrog var mer kunstferdig og litterær. Olrog er ofte ironisk og presenterer seg selv som parodist. Tekstene hans er gjerne en berg-og-dalbane mellom det høyverdige og det folkelig vulgære. Prøysens humor er mer godlynt, han er sjelden ironisk og parodierer aldri.

Hvis vi ser litt nærmere på Olrogs oversettelser i Kökspolka-heftet, åpner det naturlig nok med «Köks-polka» («Husmannspolka») som var en av Prøysens tidligste store landeplager, spilt inn på plate allerede i 1948. Olrog har lagt oversettelsen ganske tett opp til originalen, og for å gjengi Prøysens hedmarksdialekt bruker han et muntlig folkelig språk.

«Den skyldige» er også en av Prøysens mest populære viser. Den er oversatt til flere språk, men inneholder et uttrykk som har skaffet oversetterne hodebry:

Og opp mot glaset klauv dotterfrier'n
med kvinnefolkrykte som bronsteikt flesk ⁵

I Erik Byes engelske oversettelse er det blitt til:

who had a marvellous reputation
for chasing women throughout the land ⁶

Olrog gjengir det med:

Då upp till fönstret klev dotterns fästman
med kvinnefolksrykte som var så svårt ⁷

Med den makabert humoristiske «Koleravisa» («Koleravisa») hadde ikke Olrog store problemer. Det er en enkel, folkeviseaktig tekst som han kunne oversette nesten ord for ord. «Kom nu i kväll» («Kjæm du i kveld») har også noe av folkevise over seg. Her har dessuten Olrog forsynt visa med den karakteristiske melodiangivelsen «Nattfriarschottis», slik han gjorde til sine egne viser (f.eks. «Indignerad mazurka» som melodiangivelse til «Surpuppornas dans»). Dermed setter han sitt Olrog-preg på Prøysens viser.

«Stenröset bort i backen» («Steinrøysa neri bakken») er en vise med en spesiell bakgrunn. Den første versjonen av visa ble skrevet allerede tidlig på 1940-tallet på svensk; «Bland björkorna bredvid kojan». På denne tiden var beundringen for svenske viser stor i Norge. Etter 1910 hadde det kommet mange svensker over til Norge for å arbeide ved jernbaneanlegg, og i rallarmiljøene ga det status å synge og banne på svensk. Norske visebøker hadde også gjerne svenske viser. En kjent visesanger som Jens Gundersen diktet gjerne på svensk og Prøysen skrev altså også et par viser på svensk. «Bland björkorna bredvid kojan» skrev han ikke for å synge selv, men for en kamerat som gjerne sang svenske viser. Den ble visstnok aldri brukt, og Prøysen lagde en ny tekst til melodien. Og det er denne teksten Olrog oversatte. Han bruker et mer litterært språk, men det kler også visa godt.

«Livets gång» («Livets gang») og «Drömmar i köket» («Hu Klara på Dal») er hverdagsbetraktninger som mange kan kjenne seg igjen i. «Hu Klara på Dal» er en av de mange Prøysenvisene med kvinnelig perspektiv. Tjenestejenta dagdrømmer over komfyren om å reise til byen og komme hjem som velstående og beundret. Men så brenner grøten seg, og dagdrømmen rakner. Prøysen skrev også mange viser for barn. «Läggdags» («Bånsull») er en

av hans mest populære godnattsanger. Olrog oversatte flere av barnevisene, og utga fire av dem i heftet *Alf Prøysens visor om ungarna och julen* og fire i *Alf Prøysens bästa*⁸

Olrog oversatte, Prøysen omdiktet

I forordet til *Så seile vi på Mjøsa og andre viser* skriver Prøysen om oversetter-avtalen de hadde seg i mellom:

Hadde Ulf Peder Olrog vært en kverulant, kunne han sikkert ha stukket mangan fin liten kjepp i visehjulet mitt når jeg skulle gi ut denne boka, men Ulf sier som han alltid har sagt under vårt 25-årige venn- og kompaniskap: «Men snälla Alf, du vet vel att med mina visor gjør du precis som du tycker... ».

Mens Olrog var ganske trofast mot originalen, stilte Prøysen seg langt friere i sine gjendiktninger av Olrogs tekster. La oss se litt nøyere på visene i *Tingeltangel i natt*.

«Tingeltangel i natt» («Tingel-tangel i natt») og «Resletat i mesterpløyning» («Resultat av plöjningstävlan») er oversatt ganske trofast mot originalen. «Resletat i mesterpløyning» er riktignok omplantet, den har fått hedmarksdialekt og Andersson i Bo er blitt til Even Knabbestad, mens Albin Roos i Gräbbesta er blitt til Tore Øverkvein, men ellers er det bare små detaljer som er forandret. I «Storken Ibrahim» («Storken Ibrahim») holder han seg også trofast til originalen, men scenen er distriktene rundt Mjøsa, og personene har norske navn. Og selvfølgelig havner Ibrahim på rangel på Hamar og drikker seg full på Løitens akevitt!

I «Rundbrennervise» («Ack säg mig fager ungersven») bruker ikke Prøysen dialekt. Stilen er mer litterær og ganske tett opp til Olrogs tekst, men Prøysens tekst er mørkere og mer moralsk. Olrogs «när du till slut har gått på grund i äktenskapets hamn» er blitt til: «hvem hater deg til døden når de sitter i ditt garn»

Olrog hadde jo bakgrunn som dansemusiker, og «Rosenbloms trio» («Överalt valsa de») inneholder sikkert minner fra hans egen ungdom. Prøysen har vært trofast mot situasjonen og stemningen, men utformingen er helt hans egen. Som hos Olrog spiller musikerne for alle slags folk. En ekstra morsomhet er henvisningen til forfatternes og komponistenes organisasjon TONO:

Vi har spilt hele livet for lassis og fiff
etter noter og Tono's tariff

«Spring-stepp» («Nig och kuta runt») er fra Olrogs hånd en lett ironisk skildring av folkedans. Prøysen hadde liten sans for den nasjonalromantiske dyrking av bygdekulturen, særlig når den ble dyrket av folk som hadde flyttet inn til byen, og her grep han sjansen til å harselere over dette:

Bor du i Tigerstadens bur,
verner du nasjonal kultur
hvergang du hopper opp og snur –
Springar er tingen!

Mens Olrog synger ”Här dansas hambo”, danses det springar i Prøysens oversettelse. Kanskje fordi dette virker enda mer ”folketradisjons-aktig” enn hambo? Prøysen var en god danser, og han visste utmerket godt hva en hambo var. Og en springar går også i 3/4 takt.

I «Bergakungens land» har Olrog plassert Per Gynt sammen med hulder og troll. Her danses det og synges i en «mossbelupen mikrofon» ... «fast musiken inte var av Grieg».

I den norske oversettelsen «Dovre 'slow'» plasserer Alf Prøysen hele greia i Dovregubbens hall. Her er det fest med Per Gynt, Dovregubben sjøl og all slags tusser og troll som spiller «en liten trall vekselvis av Sæverud og Grieg». (Sæverud hadde laget ny musikk til Ibsens skuespill *Peer Gynt* i 1947). Både hos Olrog og Prøysen er noe av poenget den moderne musikken som konkurrerer ut den gamle. Olrogs nøkk har fått reumatisme og klarer ikke å spille moderne låter. Men Fossegrimen hos Prøysen har skiftet instrument fra fenaknoke til tørrfisk.

«Næsning på Hamarmarten» («Samling vid pumpen») kom ut på plate samtidig som oversettelsene ble publisert, og den ble straks en storslager.

Olrog lar versene gjenta de fire første linjene hele visa gjennom og slutter med bare disse refrenglinjene. Prøysen gjentar bare første linje og får derfor god plass til langt flere detaljer, men han går likevel ikke ut over situasjonen Olrogs vise bygger opp. Prøysen lager også en klarere avslutning på kampen enn Olrog gjør. Her dukker lensmannen opp i siste verset, og dermed slutter kampen uavgjort. Men «det blir omkamp på Næs».

Friere omplantninger senere

«Tør du å legga tegnestift»⁹ er i følge Prøysen en gjendikting av Olrogs «Sången om Pur-Finland»¹⁰, men overfladisk sett er disse to tekstene helt forskjellige. Olrogs tekst er en knivstikkervise om et leiemord ("Om du sticker kniven i den rika kronofogden"). Jegerpersonen i visa bestiller mordet som kompensasjon for et øre som er blitt skåret av i et fylleselskap, og han har også tenkt å gifte seg med den rike enka etter kronofogden. På det viset kan han betale en båtbillett for morderen til Stockholm og dessuten forsyne ham med litt penger nå og da.

Langt fra denne dramatiske virkeligheten har Prøysen plassert handlingen i en skoleklasse, og slik er Olrogs groteske vise nesten blitt en barnesang. Prøysen har bevart rammen og de forskjellige elementene, men med annerledes innhold. I stedet for et knivdrap bestiller jegerpersonen en tegnestift på lærerens stol. Til gjengjeld tilbyr han seg til å holde munn om hvem som veltet blekkhuset hans, og dessuten skal han formidle papirlapper til den attraktive Bente, som spiller samme rolle som Olrogs rike enka. Prøysen har også bevart visas formelle struktur. Akkurat som Olrog gjentar Prøysen samme førstelinje i hvert vers og har et trelinjers refreng.

Vennskap og annet samarbeid

Det utviklet seg raskt et godt vennskap mellom Ulf Peder Olrog og Alf Prøysen. De hadde en stor respekt for hverandre, noe som kommer godt fram i forordene til de to samlingene fra 1953. Privat var de ganske like. De må ha hatt en sammenfallende form for humor når visetekstene deres så lett kunne la seg omplante i fremmed jord og likevel virke kjent. Vennskapet omfattet også familiene med koner og barn..

Ulf Peder Olrog skrev også «Diskpolka» med undertittelen «tillägnad Alf Prøysens fru». Her begynner han med tydelig referanse til «Kökspolka»:

Dansa polka i köket, det kan du bra
och refrängen dra med ditt tralala
men hur vore det nu om du skulle ta
en handduk och hjälpa till.¹¹

Teskedsgumman

I tillegg til visene, hadde de to et felles hjertebarn; «Teskedsgumman». *Gumman som blev liten som en tesked* ble utgitt i Sverige i 1956 av Rabén & Sjögren året før den kom ut i Norge. Oversettelsen var gjort av Ulf Peder Olrog.

Ved siden av visene ble Teskedsgumman den som bandt de to sammen. De hadde stadig planer for hvordan den vesle gumman skulle erobre verden. Takket være forlaget Rabén & Sjögren ble det inngått kontrakter med mange land om oversettelser, og fremdeles er det R&S som har utenlandsrettighetene. Den nyeste oversettelsen, som kom nå i år, er til kinesisk. Olrog og Prøysen planla å stifte Aktiebolaget Teskedsgumman, men det ble ingenting av. Ved en anledning var Disney-konsernet interessert i henne, men det kom ikke noe ut av det. Olrog var nok god å ha i slike tilfeller, for Prøysen kunne ikke engelsk.

Da Svensk TV begynte med sine Julkalenderprogram, ble det bestemt å lage julekalender av teskedsgumman i 1967. Det ble en stor suksess med Birgitta Andersson som gumman og Carl Gustav Lindstedt som mannen hennes. I tillegg til TV-serien var det programmer på radio hvor Alf Prøysen fortalte og sang. Avisen Expressen kåret radio- og TV-programmene til årets beste barneprogram. Og nå selges programmene på DVD.

Ulf Peder Olrog skrev noen nye sanger, bl.a. «Teskedsgummans visa» og «Teskedsgummans städvisa». I 1968 kom LP-en *Alf Prøysen sjunger Teskedsgumman och andra barnvisor*¹² ut i Sverige. Her synger han sine egne viser i Olrogs svenske oversettelser.

Samtidig som Teskedsgumman hadde suksess på TV, skrev Alf Prøysen fortellinger for Vecko-Revyn. Og disse var selvsagt oversatt og bearbeidet av Olrog. På manuskriptene fra Prøysen står det ofte beskjeder til Olrog og spørsmål om hva det ene og det andre tilsvarer på svensk. Disse fortellingene hadde et aktuelt tilsnitt og fulgte årstidene, så her spiser gumman Mortensgås og gummans mann ser på Sommer-OL fra Mexico på TV. Flere av historiene er så typisk svenske at de ikke har vært på trykk i Norge, men flere er gitt ut senere.

Innsamling av gamle viser

Olrog fikk også stor betydning som fagperson da Prøysen begynte innsamling av gamle viser gjennom en fast spalte i bladet *Magasinet For Alle*. Mellom 1954 og 1962 foregikk innsamlingen, som til slutt besto av mer enn 1500 viseoppskrifter. Her var håndskrevne viser, skillingstrykk og viser på postkort.

Som fagmann var Olrog en god hjelp å ha, og de to diskuterte gjerne gamle viser når de var sammen. Alf Prøysen sang inn flere av visene, blant annet «Lille vakre Anna», som folk fremdeles tror det er han som har skrevet. Noe av inntekten for denne visa gikk til Svenskt visarkiv som støtte til kopiering og katalogisering av *Magasinet For Alle*-samlingen. «Og det er 40 kilo papir til sammen det! Jeg hadde det med til Sverige hele bunken, ekspederte det som reisegods, så jeg kjenner vekta!» sa Prøysen i et intervju¹³.

(Artikkelen sto først på trykk i NOTERAT 19, Svenskt visarkiv 2011. Lett redigert for nettpublikasjon).

Litteraturliste

Bye, Erik 1973: *Jeg vet en vind*. Oslo.

Norlén, Håkan 1986: *Vi minns Ulf Peder Olrog*. Malmö.

Olrog, Ulf Peder 1953. *Kökspolka och 7 andra av Alf Prøysens visor i svensk bearbetning*. Stockholm.

Olrog, Ulf Peder 1957. *Alf Prøysens bästa*. Stockholm.

Olrog, Ulf Peder 1958. *Samling kring Rosenblom*. Stockholm.

Olrog, Ulf Peder 1960. *Våra värsta folkhymner*. Stockholm.

Prøysen, Alf 1948. *Drengestu 'viser*. Oslo.

Prøysen, Alf 1953. *Tingeltangel i natt: 8 viser*. Oslo.

Prøysen, Alf 1969. *Så seile vi på Mjøsa og andre viser*. Oslo.

Prøysen, Alf 1975. *Samlede viser og vers. Fra Sjette gongen til Årstidene*. Oslo.

Prøysen, Elin 1989. *Pappa Alf*. Oslo.

¹ Prøysen 1969.

² Norlén 1986, s. 35.

³ Olrog 1953, s. 2.

⁴ Alle utgitt på Columbia (nå: EMI Norsk).

⁵ Prøysen 1948, s. 20.

⁶ Bye 1973, s. 118.

⁷ Olrog 1953, s. 16.

⁸ Begge utgitt av Nils-Georgs Musikförlags AB.

⁹ Prøysen 1975, s. 112.

¹⁰ Olrog 1960.

¹¹ Olrog 1958, s. 204.

¹² Sonora (nå: PolyGram AB).

¹³ Prøysen 1989, s. 107.